

ОБЩЕСТВЕНИ КОМУНИКАЦИИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ PUBLIC COMMUNICATIONS AND INFORMATION SCIENCES

ВЪЗПРИЕМАНЕТО НА УСЛОВИЯТА ВЪВ ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ – МОТИВАТОР В ТРАНСФОРМАЦИЯТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Гошо Петков

*Институт за научни изследвания и обучение на докторанти,
Университет по библиотекознание и информационни технологии*

Резюме: Във всяко свое действие хората са под влияние на два основни фактора – личностни и ситуационни. Тази статия проучва как се възприемат ситуационните фактори на образователната среда. Важно ли е това? От гледна точка на ефектите, които възприемането на условията, в които обучаеми и обучаващи функционират, т.е. образователната среда, да. Да, доколкото техните възприятия за средата участват в планирането на участието им в образователните дейности и в крайна сметка се отразяват върху ефективността на образователния процес. Разбира се, тук само се загатва за връзката „възприятия – ефективност“. Следва да се проведат по-задълбочени проучвания, а и експерименти, за да се опише оптималният модел на образователна среда, която ще доведе до отлични резултати в образованието, разбира се, при наличието на силно мотивирани обучаеми и обучаващи. Използвани са данни от изследване в образователни среди в Република България и Република Косово. Приложени са психодиагностични инструменти с доказани психометрични характеристики.

Ключови думи: образователна среда, образователен процес, перцепции на средата

ВЪВЕДЕНИЕ

Темата, поставена в заглавието на статията, е актуална, а може да се каже, че тя е била и ще бъде винаги актуална поради факта, че възприятията за околната среда, за участниците в ситуациите, в които попадаме, и за условията, в които функционираме, са едни от ключовите фактори, определящи нашите действия. Нещо повече, видът и знакът на възприятието предпоставят обема на ресурсите и степента на усилията, които влагаме за постигане на оптималните цели в конкретната обстановка. Ето защо изучаването на възприемането от студентите на университетската среда е важно, доколкото въз основа на резултатите ще може да се организира ефективен образователен процес, както и да се създадат подходящите условия за реализиране на учебните планове.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Един от подходите за изучаването, посочено по-горе, предполага, че в повечето случаи хората са поставени да действат в условия, които са организирани в определени системи, наречени от Barker „поведенчески обстановки“ (Barker, 1987, 1413–1432). В настоящата статия се използва понятието „социална среда“, за да се означава фактът, че средите са организирани системи, в случая образователни, които се възприемат от включените в тях индивиди (студенти) по специфичен начин. В крайна сметка влиянието навсяка среда е функция от взаимодействието между нейните обективни особености и субективното им възприемане и интерпретиране от действащите в нея индивиди. Това потвърждава твърдението, че изучаването на социалните среди е важно, включително и в средите, наречени образователни. Могат да се изтъкнат най-малко три съображения:

- Първо, така се разкриват специфичните конфигурации от обективни и субективни фактори, които оформят външното обкръжение, академичната среда на студента;
- Второ, анализът на сходни социални среди, в случая университети в две държави, дава възможност да се очертаят общите особености на организацията им, което може да се използва при усъвършенстването им;
- Трето, познаването на средата би облекчило вникването в дълбочина на всичките ѝ елементи с цел проучване, управление и оптимизиране на дейността им.

Статията има амбицията да продължи и да даде своя принос в разговора за трансформацията на образователната система в сегашния етап на развитие на обществото. Една от изходните предпоставки на подобна дискусия е проблемът за средата, в която се реализира обучението и квалификацията на младите хора, които вече участват и в бъдеще все по-активно ще участват в трансформацията на обществените процеси. Разбирането включва идеята, както беше посочено по-горе, че средата е един от важните фактори в реализирането на промените, в дадения случай в образователната система, и е един от „важните участници“ в трансформацията. Дори, без да звучи много крайно, средата може да се каже, че е активен катализатор на промените, доколкото те протичат в нея и до голяма степен се повлияват от нейните характеристики.

Съвсем естествено и като продължение на горните разсъждения е да се разкрие същността на средата, както и възможностите ѝ за повлияване на обучителния процес. Анализите се основават на емпирични изследвания и наблюдения на две учебни среди, в две държави – Република България и Република Косово, чиито извадки ще бъдат описани в ходана изложението.

В литературата няма единно схващане за същността на средата и за това на какви равнища тя трябва да бъде изучавана. При дефинирането на социалната среда в конкретния случай може да послужи фактът, че личността съществува в дадени материални и социални условия. Това разбиране предполага, че средата влияе върху поведението и адаптацията на индивида, включително и върху учебната му адаптация. Ето защо обозначаването им не просто като среди, а като социални среди подчертава наличието не само на взаимодействия на индивида с материалните условия, но така също и наличието на социална организация и

отношения между хората. В контекста на казаното дотук може да се приеме дефиницията, че социалната среда е относително обособена и устойчиво организирана съвкупност от материални условия и създадени на тяхна основа социални взаимоотношения. Социалната среда предоставя определени възможности за действие и удовлетворяване на потребностите и същевременно предявява изисквания към индивидите в нея да инвестират време, средства, усилия или други ресурси (Величков, Радославова, Петков, 2002, 27). В тази дефиниция могат да се посочат няколко съществени пункта:

- Първо, в обществото съществуват различни социални среди с определена организация, цели и начин на функциониране – като семейството, работната среда, училището, университета, приятелския кръг и др.;
- Второ, социалната среда не е просто мястото, където постоянно или периодично се събират хора, а тя има своя организация, свой начин на функциониране и свои цели, към които е насочена;
- Трето, социалната среда изгражда определени отношения към включените в нея индивиди. От една страна, тя им предоставя възможности за съществуване, за поставяне и постигане на личните им цели, за удовлетворяване на потребностите им и затова хората се стремят към нея. От друга страна обаче, социалната среда предявява определени изисквания и престоят и функционирането в нея са свързани с определени натоварвания;
- Четвърто, всяка социална среда влиза в отношения с други среди и с обществото като цяло;
- Пето, социалната среда като организирана система задава определени позиции на включените в нея индивиди, като образователната е довела този момент до много изчистени и ясно дефинирани форми.

Функционирането и организацията на социалните среди се осъществяват на основата на определени норми (писани и неписани) за поведение, които са задължителни за всички участници. Усвояването им от индивида гарантира оставането в дадена среда и адаптирането към нея, а тяхното нарушаване се санкционира по един или друг начин. Системата от норми и правила, присъщи на средата, има принудителен характер и налага определени ограничения върху индивидуалното поведение.

Като се има предвид казаното по-горе, социалната среда може да се опише чрез съвкупност от характеристики, които представляват типичните процеси в нея, както и типичните отношения, които тя задава на включените в нея хора. Примерните характеристики са:

- *Нормативна база* – наличие на предписания за функциониране на средата.
- *Стабилност* – наличие на устойчиви цели и изисквания на средата.
- *Структурираност* – наличие на ясно разпределение на позициите и на функционалните отношения.
- *Съгласуваност* – наличие на координация между усилията за реализиране целите на средата.

- *Натоварване* – степен, в която средата изисква от индивида да инвестира лични ресурси.
- *Строгост на реда* – степен, в която средата налага принуда върху индивида да изпълнява нейните норми и правила.
- *Удовлетворителност* – степен, до която средата дава възможност за задоволяване на личните потребности.
- *Продвижване* – възможности за израстване и заемане на друга позиция в средата.
- *Престижност* – степен, в която пребиваването в дадена среда способства за поддържане на положителен социален образ за себе си.
- *Достъпност* – лекота за попадане в дадена социална среда.
- *Обособеност* – наличие на знаци и сигнали за обозначаване принадлежността към средата.
- *Впримченост* – степен, в която напускането на средата води до по-неприятни последици от неудобствата при престоя.
- *Защитеност* – степен, в която средата дава по-голяма сигурност в сравнение с по-широкото социално обкръжение.
- *Изолираност* – степен, в която индивидът се ограничава да взаимодейства с други среди и за свободен преход от една в друга, без да се напуска настоящата среда (Величков, Радославова, Петков, 2002, 32).

Важно в конкретния случай е да се отчита взаимодействието между отделните характеристики, балансът между изисквания и натоварвания, от една страна, и получаваните облаги за индивида – от друга. Трябва също така да се има предвид, че определени характеристики могат да имат различен субективен смисъл в зависимост от цялостната конфигурация на средата. Когато тя е благоприятна от субективна гледна точка, хората ще бъдат склонни да приемат и някои ограничения и натоварвания, докато при неблагоприятна конфигурация положителните характеристики могат да се окажат недостатъчни за компенсиране на натоварването и успешното функциониране.

Важността на субективното възприемане на средата се определя от факта, че хората реагират на стимулите на средата така, както те ги възприемат и интерпретират съобразно собствените си позиции и вътрешни нагласи. Следователно, когато се изследва влиянието на средата, трябва да се имат предвид не само нейните обективни характеристики, а преди всичко човекът с неговите психологични особености и начините на възприемане на нейното функциониране. Всеки човек вижда това, за което е настроен, и постъпва съобразно формираната субективна картина на света. Затова от оценката на средата не може да се предвиди поведението, ако не се отчита субективната гледна точка към нея.

Както вече беше посочено, в изследването, което се представя в статията, се прилага подход, който позволява както описание на отделните среди, така и съпоставяне между тях с цел открояване на общото и специфичното в техния начин на съществуване. Освен това зад специфичните процеси и явления се търси общото и се избягват някои ограничения, налагани от неповторимия облик на всяка от средите.

Организация на емпиричните изследвания

В изследването се изхожда от предпоставката, че когато се изучават влиянията на социалната среда, трябва да се гарантира сравнимост на резултатите и да се осигурят възможности за правене на надеждни и достоверни изводи и обобщения. На първо място, изучаването на една единствена социална среда би поставило много проблеми, които произтичат от нейната специфика и уникалност.

На следващо място, сравняваните среди трябва да бъдат сродни, т.е. да имат едни и същи системни функции. В противен случай не са възможни обобщения, тъй като се сравняват несъпоставими неща.

На трето място, макар и сродни, социалните среди трябва да варират по някои параметри, например съдържание на извършваните дейности или различия в организационната структура. Това изискване произтича от необходимостта да се открият особеностите на всяка среда и да се очертае общото и различното във всички тях.

На четвърто място, изследваните лица от всички социални среди трябва да се намират в една и съща ролева позиция.

В изпълнение на тези изисквания емпиричните изследвания са проведени върху 339 лица – 209 респонденти от два университета в Република Косово и 130 изследвани лица от Република България.

Емпиричните процедури в изследването включват групово тестиране, проучване на документи и беседи с академичните ръководства.

Методът съдържа 72 признака, оценявани в 5-степенна скала тип „Ликърт“ от 1 – „Изобщо невярно“, до 5 – „Напълно вярно“. Изследваните лица оценяват доколко избраните описания са характерни за тяхната среда. Консистентната надеждност на скалите е изчислена върху цялата извадка.

Получените резултати показват, че всички скали имат приемливи коефициенти на вътрешна консистентност. Единствено скалата за оценка на впримченост може да се приеме за ненадеждна (Briggs, 1989).

Дискриминантната валидност на метода е проверена чрез сравнение на дескриптивните статистики на двете образователни среди. Получените данни са представени в таблицата по-долу.

Таблица 1. Дискриминантна валидност на метода за оценка на социалната среда

Характеристика на средата	Гнездо	M	SD	F	p
Нормативна база	България	3.60	0.85	2.06	0.152
	Косово	3.47	0.82		
Строгост на реда	България	3.11	0.52	1.79	0.182
	Косово	3.19	0.59		
Достъпност	България	3.58	0.87	56.37	0.000
	Косово	2.99	0.55		
Престижност на средата	България	3.28	0.67	3.59	0.059
	Косово	3.41	0.65		
Изолираност на средата	България	2.67	0.94	1.71	0.191
	Косово	2.79	0.74		
Натоварвания на средата	България	3.62	0.78	15.87	0.000
	Косово	3.30	0.72		
Удовлетворяване на потребностите	България	2.34	0.83	121.59	0.000
	Косово	3.24	0.70		
Впримчване	България	2.67	0.73	7.67	0.006
	Косово	2.45	0.82		
Защитеност	България	3.03	0.78	0.92	0.338
	Косово	2.95	0.70		
Противоречивост на средата	България	2.81	0.77	1.37	0.243
	Косово	2.90	0.68		
Придвижване	България	3.09	0.58	2.97	0.085
	Косово	2.98	0.65		

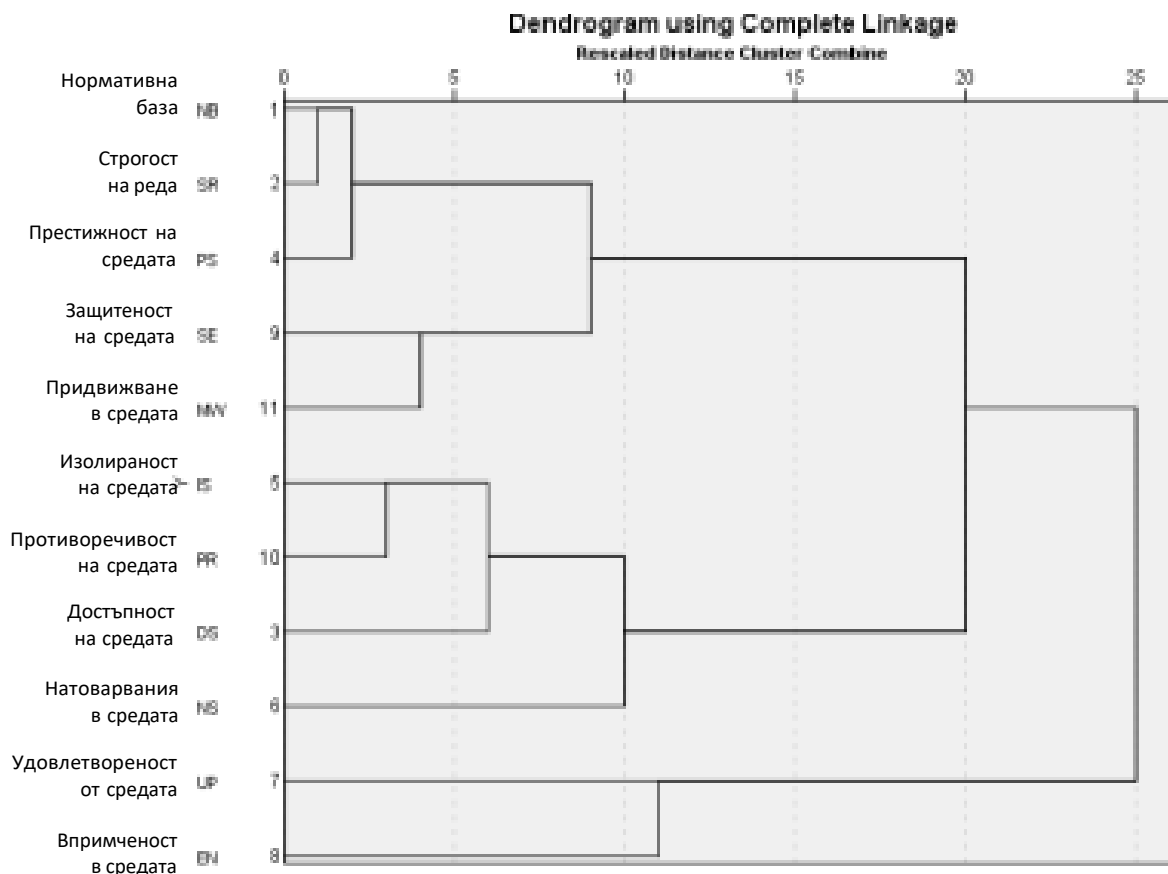
Резултатите показват добра дискриминантна валидност на метода. С изключение на шест от скалите, по останалите скали методът значимо разграничава двата типа учебни среди. Освен това посоките на различията са в съответствие с очакванията – учебната среда в Република България в сравнение с тази в Република Косово е по-достъпна ($F = 56,37$, $p = 0.000$); средата в България е с по-висока степен на натоварване в сравнение с образователната среда в Косово. Макар и незначимо, нормативната база във възприятията на образованието в България получава по-високи балови стойности. Очевидно като млада държава Косово има нужда да доизгражда образователната си система. Установените традиции и по-високите стандарти в България в сравнение с Косово правят постигнатото недостатъчно и занижават

степената на удовлетвореност на потребностите в областта на образованието ($F = 121,59$, $p = 0.000$). Завишеното чувство на впримченост в България в сравнение с Косово ($F = 7,67$, $p = 0.006$) вероятно се дължи на икономическата ситуация и трудностите, пред които са изправени българите за намиране на нова работа. Но както се вижда, баловите стойности не са много високи, което смекчава крайните изводи за наличието на безработица в образователните среди и на двете държави.

При анализа на данните могат да се открият и някои подобия между двете образователни среди, което разкрива близостта им и идентичността в характера на факторите, които им влияят.

Макар да съществуват статистически значими различия по една част от параметрите на социалните среди, могат да бъдат посочени някои общи тенденции. Например възприятията за защитеност в средите са подобни. Равнищата на усещането за противоречивост също са подобни. Тези общи посоки, независимо от значимите различия между средите в двете държави, вероятно отразяват най-общи подобия във функциите на изследваните социални среди и отношенията им с по-широкото социално обкръжение.

Структурата на възприетите характеристики на социалната среда е проверена чрез клъстерен анализ на данните за двете изследвани среди. Степента на подобие между характеристиките е оценена чрез използване на Евклидова дистанция – метода най-далеченсъсед. Получената дендрограма е представена на фигурата по-долу.



Фиг. 1. Клъстерен анализ на отношенията между параметрите на средите

Клъстерният анализ потвърди установените страни във възприемането на организацията на социалната среда. Ядрото на първата са взаимовръзките между престижност на средата и защитеност на включените индивиди. Втората страна изглежда има своя подструктура, тъй като ясно се очертават две групи от параметри. Едната описва условията на функциониране на хората в средата (натоварване, противоречивост на изискванията), а другата – натиска за оставане в средата (впримчване, изолация).

Очертаните общи особености във възприемането на организацията на социалната среда показват, че хората разглеждат факторите на средата през призмата на влиянията, на които са подложени. Открояват се три насоки на субективно възприемане на средата – изисквания и натоварвания, ограничения и предимства от пребиваването в нея. Тази структура на изследваните характеристики на средите отразява основните аспекти на въздействие върху включените индивиди, които те възприемат и на които реагират.

Оценката на средите чрез субективните възприятия на техните параметри позволява формиране само на най-обща и приблизителна представа за техните обективни особености.

Независимо от това, описаният тук подход дава достатъчно информация, за да се оцени какво е характерно за дадена социална среда и тя да се сравни с други подобни на нея. Получената информация за нейното субективно възприемане е важна, защото разкрива субективната картина на външните условия, която лежи в основата на планиране на собственото поведение. Независимо че е неточна и изкривена в някаква степен, нейното значение си остава определящо за разбиране на влиянията на средата върху организацията на индивидуалното поведение в образователните среди, които са предмет на настоящото изследване. В резултат на всичко това могат да се вземат обосновани управленски решения за оптимизиране на средата, респективно на нейното въздействие както върху обучаемите, така и върху преподавателите с цел повишаване на резултатите в учебния процес. В етапа на извършващата се трансформация на образователната система този подход би следвало да намери своето адекватно приложение.

Интересни са установените общи особености във възприемането на организацията на социалната среда. Хората възприемат своето обкръжение и условия на поведение от гледна точка на собствените интереси и възможности за удовлетворение на потребностите си. Очертават се три аспекта на оценка на социалната среда, които се намират в различни съотношения. Неблагоприятна е конфигурацията, при която вътрешните изисквания и натоварвания поставят хората в положение на по-нисък престиж и липсата на защитеност спрямо външното социално обкръжение. Директните въздействия за задържане на хората в средата, без да имат достатъчно функционално оправдание за нейното съществуване, създават допълнителни негативни условия и в крайна сметка влошават възприемането на нейните общи особености. Очевидно е, че социалните среди по ред причини невинаги са конфигурирани по начин, който да облекчава оптималното функциониране на индивидите в нея. Те могат да съдържат страни, които не са непременно необходими за тяхната организация и функциониране. Пример за това са усилията за изолиране на включените в средите индивиди, които се оказват фактор с вредно въздействие върху тяхната оптимална организация. Те създават допълнителни усложнения и натоварвания, които водят до противоречиво възприемане на организацията на социалните среди. Издигането на престижността на средите, чувството за защитеност на хората в тях и евентуално създаването на благоприятни условия за удовлетворяване на потребностите им могат да служат като много по-мощни мотиватори за оставане в дадена среда, отколкото налагането на принуди. Ако хората виждат средата, в която престояват, като консолидирана и полезна, създаваща условия за реализиране на жизнените им планове, не биха били необходими допълнителни изисквания, за да останат в нея.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изводът, който се налага, е, че оптималните среди задават такива условия за поведение, които стимулират хората да полагат усилия за поддържането им и същевременно оставят място за индивидуална свобода и независимост по отношение присъствието в тях. Към такъв оптимум следва да се насочат усилията в хода на трансформацията на образователната среда в Република България. Искане се обаче задълбочено вникване в процесите, разбиране и съпричастност към проблемите на индивидите, функциониращи в образователните среди – преподаватели и обучаеми, за постигане на оптималната им реализация.

ЛИТЕРАТУРА

- Величков, А., М. Радославова, Г. Петков.** (2002). *Оптимално функциониране на личността в социалната среда*. София, с. 27.
- Barker, R. G.** (1987). Prospecting psychology: Oskaloosa revisited. In: Stokolols D., Altman I (Eds.). *Handbook of Environmental Psychology*, John Wiley Sons, 1413–1432.
- Briggs, S. R.** (1989). The optimal level of measurement for personality constructs. In: D. M. Buss, N. Cantor (Eds.). *Personality psychology: Recent trends and emerging directions*. New York: Springer Verlag.

REFERENCES

- Barker, R. G.** (1987). Prospecting psychology: Oskaloosa revisited. In: Stokolols D., Altman I (Eds.). *Handbook of Environmental Psychology*, John Wiley Sons, 1413–1432.
- Briggs, S. R.** (1989). The optimal level of measurement for personality constructs. In: D. M. Buss, N. Cantor (Eds.). *Personality psychology: Recent trends and emerging directions*. New York: Springer Verlag.
- Velichkov, A., M. Radoslavova, G. Petkov.** (2002). *Optimalno funktsionirane na lichnostta v sotsialnata sreda*. Sofia, s. 27.

THE PERCEPTION OF CONDITIONS IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION – A MOTIVATOR IN THE EDUCATIONAL TRANSFORMATION

Abstract: *In every action, people are influenced by two main factors – personal and situational. This article focuses on the research on how the situational factors of the educational environment are perceived. Is this important? From the point of view of the effects that the perception of the conditions in which trainees / learners and trainers / lecturers function, i.e. the educational environment, the answer to the above question is “yes”. Yes, to the extent that their perceptions of the environment are involved in planning their participation in educational activities and ultimately affect the effectiveness of the educational process. Of course, the relation “perceptions – effectiveness” is only implied at the current article. More in-depth studies and experiments should be conducted in order to describe the optimal model of an educational environment that will lead*

to excellent educational outcomes, of course, in the presence of highly motivated learners and educators. The current study is based on data from research in educational environments in the Republic of Bulgaria and the Republic of Kosovo. Within the research, psychodiagnostic instruments with proven psychometric characteristics are applied.

Keywords: *educational environment, educational process, environment perceptions*

Prof. DSc Gosho Petkov

University of Library Studies and Information Technologies

E-mail: g.petkov@unibit.bg